

РОЛЬ ПОТЕРПІЛОГО В МЕХАНІЗМІ ЗЛОЧИННОЇ ПОВЕДІНКИ

ДАВИДЕНКО Вікторія Леонідівна - кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінально-правових дисциплін факультету права та масових комунікацій Харківського національного університету внутрішніх справ

УДК 343

В статті досліджується роль і місце потерпевшого в механізмі преступного поведіння. Отзначається, що поведіння жертви може стати однією з причин или умови совершения преступления. Определены формы поведіння потерпевшого и приведены примеры судебной практики.

Ключові слова: потерпілий, жертва злочину, механізм злочинної поведінки, віктимна поведінка, злочин.

Одним із напрямків дослідження кримінологічної віктимології є місце потерпілого в механізмі злочинної поведінки. А саме в ситуаціях які передували або супроводжували таку поведінку. Аналізуючи роль конкретної життєвої ситуації, вчинення злочину необхідна кримінологічна оцінка поведінки потерпілого. Дослідженням цього питання займалися такі науковці, як Ю. Антонян, Л. Давиденко, П. Дагель, О. Джужа, А. Закалюк, А. Зелінський, В. Коновалова, Н. Кузнецова, В. Мінська, О. Михайлов, Є. Мойсеєв, О. Литвинов, В. Полубинський, Д. Рівман, В. Туляков, В. Устинов, Л. Франк та інші.

Потерпілий у багатьох випадках є одним з елементів передзлочинної ситуації. Поряд з іншими її елементами він у процесі взаємодії з майбутнім злочинцем може сприяти виникненню в останнього мотиву вчинення злочину, об'єктом якого буде саме потерпілий, а також прийняттю про це рішення і його реалізації. Ці обставини мають важливе значення для організації

запобігання злочину через застережний вплив потерпілого [1, с. 313].

Поведінка жертви об'єктивно виступає в якості істотних і навіть вирішальних кримінологічних складових механізму злочину. У залежності від конкретних обставин її поведінка може бути однією з причин або умовою, що сприяє вчиненню злочину [2, с. 52]. Однак сама по собі поведінка жертви не може призвести до злочину, вона обов'язково взаємодіє з негативними факторами, які відносяться до злочинця.

Нерідко в механізмі злочину ролі злочинця і жертви тісно переплітаються, тоді взагалі доводиться констатувати той факт, що саме відмінність між ними досить відносна, оскільки лише випадок вирішує, хто стане потерпілим, а хто злочинцем. До того ж ці ролі можуть взаємозамінюватися і поєднуватися в одній особі. Наприклад, у ситуаціях, пов'язаних з нападом при бійках тощо, сторони взаємно завдають один одному шкоду, і від важковловимих нюансів залежить, за ким у цьому відношенні залишиться перевага [2, с. 49].

Крім того, жертва може своєю поведінкою привести злочинця в такий психологічний стан (афекту, ненависті, гніву, страху) при якому злочинець, внаслідок зниження контролю за своєю поведінкою та можливістю усвідомлювати її характер і керувати нею, вчиняє насильницький злочин (вбивство, тілесні ушкодження). Наприклад, Єланецьким районним судом Миколаївської області 09.12.2013 р. було

розглянуте кримінальне провадження № 1-кп/476/99/2013, за результатами якого встановлено, що жінка, перебуваючи (згідно з актом комплексної судової психолого-психічної експертизи) у стані вираженого емоційного збудження (фрустрації) з гострим переживанням образи, яке супроводжувалося зниженням інтелектуального контролю, прогностичних здібностей, обмежувало змогу довільно регулювати діями, тобто перебувала в стані сильного душевного хвилювання, кухонним ножом нанесла удар у праву верхню частину грудної клітини своєму чоловіку, спричинивши тілесне ушкодження у вигляді проникаючого колото-різаного поранення грудної клітини, від якого наступила смерть останнього. Суд також встановив, що під час спільного проживання на ґрунті побутових відносин та постійного вживання алкогольних напоїв між чоловіком і жінкою систематично виникали конфлікти, які згодом переростали в сварки. Чоловік систематично знущався на жінкою, морально ображав та бив її. Діяння жінки кваліфіковано за ст. 116 КК України як умисне вбивство, вчинене в стані сильного душевного хвилювання, що раптово виникло внаслідок протизаконного насильства, систематичного знущання з боку потерпілого [4].

Як вбачається з наведеного, саме потерпілий своїми неправомірними діями створив обстановку, при якій його жінка знаходиться у збудженому емоційному стані вчинила злочин. Поведінка жертви призвела до раптового формування рішучості у жінки будь-яким способом, і таким, що переступає закон, захистити себе від агресивних дій. У цьому випадку можна говорити про провокацію з боку жертви, яка викликає певні явища, побуджує до конкретних дій.

Багато випадків, коли потерпіли не винні у виникненні криміногенної ситуації, а навпаки їх дії мають правомірний характер. Наприклад, 25.06.2012 р. Жидачівський районний суд Львівської області, розглянувши кримінальне провадження 1-кп/443/69/13, встановив, що обвинувачений, перебуваючи у стані алкогольного сп'яніння у вагоні поїзда з хуліганських спонукань, діючи з особливою зухвалістю,

грубо порушуючи громадський порядок з мотивів явної неповаги до суспільства, висловлювався нецензурними словами, умисно наніс потерпілому два удари кулаком в обличчя, спричинивши легкі тілесні ушкодження. Обвинувачений наніс удари потерпілому після того, як останній зробив йому зауваження за нецензурні вислови [4].

Криміногенна ситуація може породжуватися і необережною поведінкою потерпілого або невиконанням необхідних вимог запобіжних заходів (професіональна віктимність: інкасатори, співробітники служб охорони, безпеки тощо).

Виходячи від поведінки потерпілого ситуація, яка передуює вчиненню злочину, може бути трьох видів:

а) дії потерпілого мають провокуючий характер, містять у собі привід до вчинення злочину. Це протиправна або аморальна поведінка;

б) дії потерпілого мають необережний характер, через що створюється ситуація, яка полегшує вчинення злочину (недбале зберігання майна, що стимулює посягання на нього);

в) дії потерпілого є правомірними та чинять супротив задоволенню потреби (бажання) особи, яка має злочинний намір, що викликає у неї стимул до подолання цього супротиву у злочинний спосіб (захист майна від спроби його знищити викликає мотив насильно подолати цей захист). [1, с. 314; 3, с. 200-201].

При цьому слід враховувати, що в багатьох випадках поведінка потерпілої особи (правомірна, аморальна, провокуюча, необережна) ніяк не впливає на дії злочинця, не перешкоджає і не сприяє їм.

Із багатьох форм віктимної поведінки криміногенну роль частіше відіграє провокація злочину. За даними досліджень до 35 % вбивств і 20 % тілесних ушкоджень було спричинено провокуючими діями потерпілого. Наступною за поширеністю криміногенною формою дій потерпілого є його необережність, зокрема постановка себе в ситуацію, яка є сприятливою для злочинця [1, с. 315].

За соціальною, моральною і правовою характеристикою поведінка потерпі-

лих може бути поділена на: 1) побутову, наприклад виконання потерпілим свого службового чи громадського обов'язку, дії з охорони громадського порядку; 2) нейтральну, що не заслуговує ні позитивної, ні негативної оцінки; 3) аморальну, що порушує правопорядок, хоча й незлочинна; 4) злочинну. У першому випадку кримінальна відповідальність особи, яка і завдала потерпілому шкоди, як правило, посилюється; у трьох останніх, як правило, пом'якшується аж до повної відмови від визнання завдання шкоди «потерпілому» злочинном. В останньому випадку постає питання про кримінальну відповідальність самого «потерпілого» [5, с. 54].

За результатами дослідження В. Є. Христенко виділив форми поведінки потерпілих у момент вчинення злочину, враховуючи наявність або відсутність опору з боку жертви.

1. Повна відсутність оборони (має місце у 3% випадках): у жертви виникає загальмованість психомоторних реакцій, що призводить до відсутності будь-якої протидії злочинцю. Така форма оборони характерна і для тих, хто навмисно провокує злочин проти себе для одержання будь-якої користі.

2. Пасивна оборона (34%): у початковий період нападу жертва вчиняє незначний нетривалий опір. Якщо агресія зі сторони злочинця продовжується, то жертва припиняє будь-які оборонні дії.

3. Оптимально-активна оборона (49%): для захисту жертва використовує різні форми впливу на злочинця — вербальні, невербальні тощо. У деяких випадках таких дій достатньо для припинення насильства. Жертва здійснює оборонні дії тільки до тих пір, поки є вірогідність нападу або поки в неї є сили. Після чого будь-які дії з боку жертви припиняються.

4. Агресивна оборона (12%): при самозахисті жертва поводить себе агресивно протягом всього часу вчинення злочину. У деяких випадках можуть настати не бажані для жертви наслідки у вигляді притягнення її до кримінальної відповідальності.

5. Аутоагресивна оборона (2%): жертва спрямовує свою агресію проти себе. У про-

цесі нападу у жертви виникає тяжкий психічний стан, який може призвести до її суїцидальної поведінки [6, С. 12-13].

В процесі дослідження внеску жертви у вчинення злочину за допомогою аналізу взаємозв'язків і взаємозалежностей між злочинцем, жертвою і ситуацією вчинення злочину, багатьма віктимологами виділилося поняття «вина жертви». Досліджуючи її віктимологічний аспект, В. О. Туляков визначив три форми прояву вини потерпілого, що суттєво деталізує розуміння зазначеного поняття і ролі вини жертви в механізмі злочину.

Так, в першій формі має місце комплекс соціально-психологічних субстанціональних і функціональних змін, що сприяють перетворенню особи в жертву злочину (емоції, мотиви, психічне ставлення до вчиненого діяння і його наслідків).

Друга форма передбачає оціночну сторону віктимної активності з точки зору її відповідності пануючим в суспільстві соціальним нормам та цінностям і самосвідомості індивіда. Винуватість жертви визначається в залежності від ідентифікації особи в якості жертви злочину як з боку суспільства, так і з боку самої жертви.

Третя форма прояву вини потерпілого найтісніше пов'язана з процесом віктимізації і повністю відповідає традиційному віктимологічному уявленню про роль потерпілого в механізмі злочинного посягання. Мова йде про негативну поведінку потерпілого, яка сприяє вчиненню злочину. Зазначена форма «вини жертви» характеризує вчинки і поведінку потерпілого, причинно пов'язані з вчиненням щодо нього злочину, які об'єктивно заподіяли шкоду суспільству при наявності в них елементів, що сприяли зародженню злочинного наміру в іншій особі або його реалізації [7, с 126-128].

При цьому, однозначно не можна сказати, які дії потерпілого здатні спровокувати вчинення злочину. Для одних злочинців активні дії потерпілого сприяють виникненню страху, що може спричинити відмову від злочинного задуму. Ті ж самі дії можуть привести іншого злочинця у стан афекту, який викликає сильні психомоторні реакції, небажані навіть для суб'єк-

АНОТАЦІЯ

У статті досліджується роль та місце потерпілого в механізмі злочинної поведінки. Зазначається, що поведінка жертви може стати однією із причин або умовою вчинення злочину. Визначені форми поведінки потерпілого та наведені приклади судової практики.

SUMMARY

The article examines the role and place of the victim in the mechanism of criminal behavior. It is noted that the victim's behavior may be one of the reasons or the condition of the crime. Defined behaviors of the victim, and examples of judicial practice.

та, оскільки згодом він може глибоко покаятися у вчиненому. За даними окремих досліджень, злочинці саме даного типу у більшості випадків (до 87%) звинувачують у скоєному потерпілу сторону.

І навпаки, бездіяльність потерпілого в одних випадках сприяє вчиненню відносно них злочинів, а інших – запобігає цьому. Потерпілому необхідно враховувати всі обставини конкретної ситуації та на рівні інтуїції обирати оптимальний план дій [8, с. 18].

Всі обставини віктимного характеру мають значення для організації віктимологічної профілактики. Особа і поведінка потерпілого від злочину, мають не тільки кримінологічне значення, а й кримінально-правове, адже враховуються при розв'язанні питань кваліфікації злочинів і призначення покарання винному.

Література:

1. Закалюк А.П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: У 3 кн. – К.:Видавничий Дім «Ін Юре», 2007.

2. Ривман Д.В. Криминальная виктимология: спб. Питер, 2002, – 304 с.

3. Криминология: учебник/ под ред. В.Н. Кудрявцева и В.Е. Эминова. 3-е изд., перераб. и доп. – М.: Юрист, 2007. – 734 с.

4. Єдиний державний реєстр судових рішень [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Page/3>.

5. Кримінологічна віктимологія: Навчальний посібник / Моїсєєв Є. М., Джужа О. М., Василевич В. В. та ін.; За заг. ред. проф. О. М. Джужі.- К.: Атіка, 2006.- 352 с.

6. Христенко В. Е. Моделирование психологических детерминант поведения жертв сексуальных преступлений: Автореф. дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.08. Х., 1997. — 20 с.

7. Туляков В. О. Віктимологія (соціальні та кримінологічні проблеми). — Одеса: Юрид. літ., 2000, — 336 с.

8. Литвинов О.М. Вііктимізація: фактори, аналіз, заходи протидії. Навчальний посібник. – Харків: Вид-во Харк. нац. ун-ту внутр. справ, 2009. – 72 с.